

IULIANA-GABRIELA BLĂJAN
Lucian Blaga University of Sibiu, Romania
iuliana.popa@ulbsibiu.ro
DOI:10.2478/clb-2023-0013

DE LA MÂINILE CARE SE ROAGĂ LA MÂINILE CARE UCID: METAFORA MÂINILOR ÎN ROMANUL DE RĂZBOI DIN PERIOADA INTERBELICĂ

From Praying Hands to Killing Hands: The Metaphor of the Hands in the Romanian War Novel of the Interwar Period

Abstract: There is no doubt that the grim reputation of the First World War is mainly due to the immense loss of human life, but the great calamity of the 20th century involved many other developments; among them, in first place, are those of a technological nature. The tragedy of a developing world was that technology joined hands with the tide of power that was sweeping Europe from one end to the other, leading to the outbreak of a hitherto unparalleled war and, by implication, dictating the extremely brutal manner in which it was conducted. Although in figurative language the idea of power is closely linked to the hand, as a symbol of strength, determination and resistance, in the repertoire of the novels investigated, the symbolic value of the human hand has a much wider range of meanings. This is what the present study aims to highlight: not only that the hand is a word that is not absent from the vocabulary of war novels, since weapons are carried by hands, but also that the symbolism of the hand tends to eclipse the idea of force, understood as an arbitrary way of imposing oneself on the adversary. As war claims more and more victims, proving to be a colossal human error, the symbolism of the hand undergoes a commensurate transmutation. As an antithesis of the idea of power, it often suggests not only weakness, the loss of physical and mental strength, but above all the acute need for compassion and solidarity in the face of suffering.

Keywords: hands, First World War, power, trauma, suffering.

Unul dintre miturile care gravitează în jurul izbucnirii Marelui Război, căci perioadele de criză sunt favorabile miturilor¹, e cel al entuziasmului colectiv cu care e întâmpinată prima conflagrație mondială pe întreg continentul european. Ficționalizarea realității uneia dintre cele mai mari catastrofe de la începutul secolului XX impune o abordare interdisciplinară a subiectului. Istoria și literatura devin adesea un melanj derutant, dar cu atât mai seducător în tentativa de explorare a profunzimilor ce se ascund dincolo de straturile de suprafață ale textelor literare, fiindcă o „realitate mutată în ficțiune este greu, imposibil de judecat corect”². Fapt este că nici istoria, și nici literatura nu pot evita punctele de convergență dintre ele: iar acestea sunt importante, deoarece favorizează o „fecundare mutuală”³, punctul lor terminus e, fără îndoială, umanitatea privită în diversitatea și complexitatea sa. Atât istoricul, cât și romancierul „împrumută «istoriei» lor ceva din propria [...] personalitate”⁴, însă deosebirea dintre istorie și ficțiune rezidă în faptele pe care se bazează adevărul lor.

Paradoxal, tratatele de alianță dintre superputerile Europei, interesate de menținerea statu-quo-ului – o presupusă garanție pentru menținerea păcii – nu reușesc decât să dezechilibreze balanța puterii, iar mirajul democrației și al libertății își produce nefastele efecte în rândul populației. Între cei care cer cu insistență războiul, mâini nerăbdătoare să poarte armele și săucidă, și cei care îl resping – mâini care imploră pacea, îndemnând la prudență și moderație se produce o coliziune ale cărei urmări se reduc în cele din urmă doar la o victorie înșelătoare. Falșii învingători ai disputei, cei euforizați de iminența mult-doritei răfuieli, evidențiază truismul că latura întunecată a omului e hipnotizată de imaginea războiului⁵, că întotdeauna pacea e mai greu de obținut decât războiul. La fel de adevărat este că războiul total, deși blamat virulent la finele lui, a fost orchestrat în totalitate de ființa umană, a fost „cea mai vastă întreprindere a omului”⁶, o „operă” de o brutalitate ieșită din comun, prin care s-a adjucecat toată forța de luptă și de muncă disponibilă la acea vreme, adică milioane de mâini umane.

1. Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite și societate* (Iași: Polirom, 1996), 30.

2. Valeriu Gherghel, *Roata plăcerilor: de ce n-au iubit unii înțelepți cărțile?* (Iași: Polirom, 2018), 191.

3. Georges Gusdorf, citat de Tom Burton Bottomore în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, vol. I (București: Editura Politică, 1986), 32-33.

4. Adrian Cioroianu, *Istorie, eroi, cultură politică. Reflecții despre cavalerii memoriei și partizanii uitării* (Craiova: Editura Scrisul Românesc, 2009), 28.

5. Margaret MacMillan în *Introducere la Războiul, cum ne-au modelat conflictele* (București: Editura Trei, 2022), 19.

6. Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor* (București, Editura Lider, 1994), 62.

Cu toate acestea, există ceva luminos, bun și valoros în ființa umană, în afara potențialului său latent de a face rău⁷. Dar acest lucru, pentru a ieși la suprafață, necesită, de regulă, un moment critic, un punct culminant: scurt ca un fulger, care se declanșează odată cu nevoia de sacrificiu. Potrivit textului veterotestamentar, viața trebuie să primeze în fața morții, altminteri martiriul, înțeleș ca supliciu existențial, e lipsit de valoare. Dacă sacrificiul personal e înțeleș greșit, dar totuși asumat, căci nu e decât „smerenie trufașă”⁸, el devine de neiertat, iar consecința lui prezumabilă – suferința – un fapt irecuzabil pentru ființa umană.

În lumea fictivă a romanelor de război, revendicările agasante ale mâinilor care cer războiul devin un peisaj comun în perimetrul vieții sociale din perioada neutralității, interval echivalent cu o amplă acțiune propagandistică, un pretext plauzibil de combatere a răului. Vina aparține, ca de fiecare dată, celuilalt, care, în consecință, trebuie pedepsit, iar satisfacția publicului, momit în război pentru a îndeplini „dreptatea” e drapată în bătaia răsunătoare din palme. În focata reacție a studenților e declanșată de avocatul antantist Titi Niculcea prin cuvântări publice pro-război: „Îl aplaudaseră studenții când arătase rolul cel mare pe care îl are tinerimea universitară în ceasurile hotărâtoare prin care trecea Patria”⁹. Mîntea încețoșată a tinerilor, care înțeleș eronat implicațiile războiului, contravine perspectivei celor care l-au cunoscut cu adevărat.

Doctorul Carol Mayer, fost combatant în Belgia, care se ocupă de achizițiile de grâne pentru armata germană, înțeleșe consecințele pe care războiul le-ar putea avea asupra unei țări nepregătite pentru o asemenea confruntare: „Un război nu se face numai cu tunuri și zepeline”, insistă personajul, ci presupune „eroism disciplinat” și „colectivitate organizată”¹⁰. Într-o țară în care publicul „se bate cu atâta frenezie cu roze”¹¹ războiul nu poate fi ceva serios, e argumentul imbatabil al neamțului¹². Infirmitatea deghizată a reprezentantului

7. Noel Jacquin, *The Hand of Man* (Londra: Faber & Faber Limited, 1922), 209.

8. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. III (București: Editura Artemis, 1994), 184.

9. Dem Theodorescu, *În cetatea idealului* (București: Minerva, 1972), 82.

10. Cezar Petrescu, *Întunecare*, vol. I (București: Editura pentru Literatură, 1965), 48.

11. *Ibid.*, 49.

12. Pentru o analiză a reprezentării personajelor de origine germană în romanul românesc modern, vezi Maria Chiorean, „Imagological Selection and Novelistic Dispersal in Nineteenth Century Romania: The Appeal of the German Culture and the Promise of Nation Building”, în *The German Model in Romanian Culture*, ed. Maria Sass, Ovio Olaru, Andrei Terian (Berlin: Peter Lang, 2023), 53-73.

consorțiului german – având o mână de lemn, camuflată în mănușa de piele, un „suvener” al Bătăliei de pe Yser – sugerează prudența inamicului, dorința de a nu atrage atenția, pentru că își cunoaște interesul. Nu acesta pare a fi cazul lui Alexandru Vardaru.

Deși mâinile trudnice ale țăranilor îi sunt indispensabile latifundiarului, rugămintea celor care îi muncesc pământul stârnește reacția lui mândrie¹³. Pragmaticul avocat simte instinctiv că averea clanului Vardaru e amenințată: „cu argații, vătăfii și administratorul, trecu la grajduri, la șoproane, la ocoale și la hambare, să socotească din ochi convoaiele care trebuiau să plece de a doua zi în zori: tamaslîcurile de boi, cirezile de vaci, turmele de oi, carele” pregătindu-și documentele „care aveau să le deschidă toate drumurile și să le ferească de neajunsuri”¹⁴. Jalba celor care îi sorb cuvintele denotă inegalitatea și dubla măsură înrădăcinată în sistemul social, dar și interesele egoiste, căci ele primează întotdeauna în vremuri dificile: „Avem o rugăminte, boierule...Să ne primiți și vitele noastre cu ale curții... [...] Dacă-s cu ale dumneavoastră, nu le mai rechiziționează, să fie ele zece armate”¹⁵.

Bruftuiala cu care omul în care își pusese nădejdea le răspunde deconspiră arhetipul mentalitar al celui bogat, neînduplecat în fața mâinilor care imploră.¹⁶ Deși oamenii stau în ploaie, privind nepuțințioși în pământ, iar „(c)îteva babe se plecară să-i sărute mîna”¹⁷, Vardaru nu e dispus să joace rolul bunului samaritean, dezvăluindu-și intransigența și etalând subtil inegalitatea de statut social: „la ascultați, măi oameni buni! Credeți că numai grija voastră o am? M-ați tocmit vătăf la voi? la mai plecați pe la casele voastre!...”¹⁸.

Aceeași diferență între clase sociale¹⁹ – acum antagonice – o sugerează mâinile lui Radu Comșa, în opoziție cu mâinile rudelor sale. Începând cu mâinile defunctei mame – la a cărei înhumare se simte

13. Despre reprezentarea muncii țăranilor în romanul românesc modern, vezi Ștefan Baghiu și Cosmin Borza, „The Sickle and the Piano. A Distant Reading of Work in the Nineteenth Century Romanian Novel”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, nr. 2 (2020): 107-128.

14. Cezar Petrescu, *Întunecare*, 185.

15. *Ibid.*

16. Pentru reprezentarea lumii rurale și a țăranului în literatura română, vezi Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, Maria Sass, eds., *Ruralism and Literature in Romania* (Berlin: Peter Lang, 2019), în special Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga, „Introduction”, 13-21.

17. Cezar Petrescu, *Întunecare*, 186.

18. *Ibid.*, 187.

19. Pentru situația claselor sociale în romanul românesc interbelic, vezi și Vlad Pojoga et al., „Diversitate identitară în romanul românesc (1844-1932)”, *Revista Transilvania*, nr. 10 (2020): 33-44; Cătălina Stanislav et al., „Diversitate identitară în romanul românesc (1933-1947)”, *Transilvania*, nr. 9 (2021): 25-34.

aproape silit să participe, constatând surprins că trupul neînsuflit al celei care i-a dat viață nu-i trezește nicio emoție –, și până la mâinile unuia dintre nepoți, toate imaginile evidențiază viața de huzur a protagonistului. Ea se află în vizibilă opoziție cu cea de altădată, lăsată în urmă: nu mai e chinuită și plină de neajunsuri, ci acum evidențiază frontierele netraversabile dintre lumea celor bogați și lumea celor săraci.

Mâinile lui Comșa, de o finețe de care „fusesse întotdeauna mîndru”, sunt „tari și nervoase, dar subțiri, albe, cu unghiile lucii și rotunjite”²⁰, pe când ale mamei sunt negre, aspre și mari. Cele ale surorii, Anca, sunt „umflate, cu degete răsucite ca rădăcinile de viță...” de prea multă muncă, iar „mîinile primului ei născut erau de pe acum înăsprite de pămînt și de sapă”²¹. În pofida contextului mortificant, gândurile celui înstrăinat de familie și de obârșie nu sunt ancorate momentului, ci sunt magnetizate de imaginea mâinilor acestor sărmani, și care trimit, la rîndul lor, la imaginea altor mâini, dar frumoase și îngrijite, cum sunt cele ale Luminiței, „subțiri, cu degete lungi și unghii de pisică” sau cele ale Zoei „fierbinți și încleștîndu-se în carne”²².

Valoarea de sugestie a mâinii crește exponențial odată cu participarea efectivă la măcelul ce se produce pe diferite teatre de război. *Mâinile care luptă* – cu voie ori fără voie, cu convingere sau în afara oricărei convingeri – deși doresc să se întoarcă acasă, sunt lipsite de certitudinea întoarcerii, căci „nu ține de omul care umblă să își îndrepte pașii săi”²³. Resemnarea devine, prin urmare, atitudine firească: „Se încrâncenă carnea pe tine și fără glas, cu mâna pe armă, te arunci acolo unde te împinge destinul”²⁴. Efectul narcotizant al războiului se disipează rapid, concretețea lui are un efect inhibitor asupra celor care se visau eroi, dovedind relativa lor perisabilitate²⁵, dar și percepția lor eronată. Îngroziți de forța cu care se lansează un atac german cu obuze, plesnind „în detunături metalice, care sînt ca niște rupturi deasupra omenescului, răcnetul din rărunchi al întregului fier din univers”, oamenii din subordinea lui Gheorghidiu, „cu ochii scoși din orbite, albi de groază”²⁶ imploră pronia cerească, făcând semnul crucii: „Oamenii se închină neîntrerupt. «Doamne, Maica Domnului, Măiculiță»”²⁷.

20. Cezar Petrescu, *Întunecare*, 350.

21. Ibid.

22. Ibid.

23. *Biblia Fidela*, Ieremia 10:23; 1 Timotei 6:10; *Eclesiastul* 1:17 (Cluj Napoca, 2010), 504.

24. Ioan Missir, *Fata Moartă* (București: Editura Cartea Românească, 1937), 251.

25. Cioroianu, *Istorie, eroi, cultură politică*, 28.

26. Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* (București: Editura Albatros, 1974), 276.

27. Ibid., 277.

La fel se petrec lucrurile și în timpul asaltului împotriva nemților din romanul *Fata Moartă*. Căpitanul Missir, salvat „din bătaia tunurilor, înainte de a intra în focul infanteriei și chiar după aceea”²⁸, constată terifiat pericolozitatea situației pe măsură ce înaintează pe câmpul de bătaie: „vezi mărindu-se golul din jurul tău și începi a te înfiora, pentru ca la urmă să-ți șoptești: «Nu mai pot scăpa cu zile, Doamne apără-mă!»”²⁹.

Mașina războiului, abia pusă în funcțiune, mai are încă multe lupte de dus și victime de revendicat, iar mâinile care s-au rugat azi, mâine pot fi mâinile care ucid, căci, până la urmă, războiul acesta este, în variantă ultrasimplificată: ucizi sau ești ucis.

Locotenentul Florea Dimitriu are în compania sa, spre disperarea nemților, „cei mai strașnici aruncători de granate”³⁰. Pe creasta dealului de la Momîia se duc lupte grele pentru stabilizarea frontului. Unii „prind” schijele cu mâna sau cu gura: Gălan își extrage singur din trup o „schijă caldă de obuz”, iar Gîlcă e nimerit direct în mandibulă: „Cu mâna e ușoară treabă! S-o prinzi cu falca, așa cum am prins-o eu!”³¹

Pentru alții, dislocați din toate articulațiile făpturii lor de efectele unei ofensive³², reacțiile imediate se află la polul opus. Eliberarea spontană de tensiune îi cauzează protagonistului din romanul *Floare de oțel* o senzație de amețală și ușurare³³, dar ea nu durează, căci moartea se dezlănțuie pe valea Leșunțului, secerând fără milă vieți tinere: „Brațele mi se frîng, moi, ca de cîrpă și mă prăbușesc, fără suflare, cu fața în pămîntul măcinat și ud. Cît am rămas nu știu... O clipă, două... o oră... un veac... Apoi alt om.. [...] (P)lec încet, în picioare, ferindu-mă de explozii, stupid, cu cotul, ca de niște gîngăanii...”³⁴.

De la mâinile care fandează moartea, reprezentarea cvasiteatrală a războiului derulează înaintea cititorului alte scene halucinante, de mare impact emoțional, în care mâinile cer moartea. Când, în fața unui atac mordant al nemților, o contraofensivă românească pare cu adevărat imposibilă, se mai aud doar răcneteleperate ale colonelului, aflat în dramatica situație de a nu-și mai putea comanda soldații care refuză să mai lupte. Frustrarea superiorului, ale cărui mâini amenință

28. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 69.

29. Ibid., 70.

30. Victor Ion Popa, *Velerim și Veler Doamne. Floare de oțel* (Timișoara: Editura Facla, 1985), 274.

31. Ibid., 265.

32. Ibidem.

33. Angela Ackerman, Becca Puglisi, *Enciclopedia emoțiilor: ghid al expresivității personajelor literare* (Pitești: Editura Paralela 45, 2015), 173.

34. Victor Ion Popa, *Velerim și Veler Doamne*, 329-230.

cu moartea: „Sunteți niște lași! Am să vă împușc ca pe niște câini!... Înapoi la deal... Dacă nu-mi luați Leșunțul într-o jumătate de oră, vă execut cu mâna mea, de la soldat pînă la maior!...”³⁵ se izbesc de sângele rece al maiorului al cărui nume îl invocă. Asupra lui, tacticile de intimidare ale superiorului pălesc în fața evidenței că atacul nu poate fi respins din motive juste: oamenii riscă să fie uciși de propria artilerie: „Maiorul cel înalt și blond stă în picioare lîngă el și privindu-l cu ochi mici, scoate brusc revolverul din toc, îl apucă de țevă și i-l întinde: [...] Trage în mine întîi, că nu mă mișc de-aici pînă nu bate artileria!”³⁶ Perplexat de răspuns, colonelul replică: „N-aveți decît să goniți pe nemți și să treceți dincolo de ea!...”³⁷ (de artilerie s.n). În consecință, maiorul își face curaj, „își zvrîle revolverul de pămînt și dă ordin de pornire...”³⁸.

Repugnantul spectacol al războiului e epatant, mai ales în cadrele ce aduc în prim-plan elementul surpriză: aici apar *măinile care ating moartea și care se înfioară la simțirea ei*³⁹. Groaza pe care o insuflă aceasta personajului central din *Fata Moartă* trece de bariera lingvistică a textului, infiltrându-se, prin implicarea emoțională a lectorului, în lumea reală:

„În saltul disperat dintre două spărturi care te lasă zăpăcit de țiuiala, și vâjâiala din urechi, întins, lipit, aproape sudat cu pămîntul [...] am nimerit într-o groapă de obuz, cu mâna în ceva rece, vâscos, cleios și puturos, care mă umple de groază și dezgust... Am căzut peste hoituri împuțite de acum două săptămâni, și, vreme de o rafală, privesc viermi grași, albi, îngrozitori, roind pe cadavre, în vreme ce mâna mea strînge cu oroare creeri de om”⁴⁰.

Uneori moartea e văzută ca unică soluție, nu doar pe front, în bătaia focului, ci și departe de acesta, în dosul ușilor de spital. În romanul *Balaurul*, *măinile țăranului argeșean, grav rănit, căruia i se vede inima, sunt mâini care își doresc propria moarte, mâini care caută*

35. Ibid., 336.

36. Ibid.

37. Ibid., 337.

38. Ibid.

39. Despre temporalitatea internă a romanului românesc și despre tema războiului, care micșorează distanța dintre timpul publicării și timpul acțiunii, vezi Radu Vancu et al., „Temporalitatea internă a romanului românesc (1844-1932)”, *Transilvania*, nr. 10 (2020): 22-32; Radu Vancu et al., „Temporalitate internă a romanului românesc (1933-1947)”, *Transilvania*, nr. 9 (2021): 18-24.

40. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 238.

sinuciderea: „Cu capul plecat spre rana odioasă, omul smulgea lacom cu amîndouă mîinile feșele, care, puse solid, rezistau. Fața era convulsionată și horcăitul sforăitor. Infirmiera îl ținea cu toată puterea”⁴¹. Captive în trasa tifică, în imensitatea gândurilor învăluite în neclaritate, se află alte mîini, precum cele ale locotenentului Ioan Dragu, *mîini care vor să-și ia rămas-bun*: „Bântuit de aspecte de agonie, iau un creion și o foaie, apoi, cu mîna sigură, încep să scriu formulele de anunțare a propriei mele morți; înșir numele «adânc îndureraților», îmi pun numele și vârsta, arăt locul și împrejurările morții, și las data în alb”⁴².

Există însă și situații deconcertante, în care gândurile de suicidare nu aparțin sinucigașului, ci mîini părintești cer sinuciderea fiilor. E cazul căpitanului Costache Ursu, protagonistul romanului 1916. *Mîna, rămasă sănătoasă, instigă la sinucidere*, dovadă a disprețului ce nu poate fi reprimat la auzul implicării fiului într-un act de înaltă trădare:

„Trebue să te împuști singur, șueră tatăl printre dinți, cu fălcile încleștate, cu ochi fixi pe chipul istovit al fiului, cu pumnul strâns. Trebuie să te împuști, auzi?... Ție nu trebue să ți se rupă epoleții, nici să se scuipe după tine, nici să fi scos afară din oraș și luat la ochi de soldați, pe vre-un maidan, ca un câine, auzi?... Să te omori, auzi?”⁴³

Mîinile care vor să ucidă, mîini intimidante, aparțin și feciorului de slugă, Tănase Bojoc, devenit celebrul Tase Bojocanu. Când Nelu Azan imploră salvarea lui Frimu, replica protagonistului lui N.D. Cocea sună macabru și sarcastic totodată: „Fiindcă tu mă rogi, ascultă-mă bine, cu mîinile mele o să-i scot pe nas bolșevismul [...] Cu mîinile mele o să-i zdrobesc oasele de vîndut și de trădător [...] Cu mîinile mele o să-l ucid, ca pe un cîine...”⁴⁴. Repetiția lexicală sugerează nuanța intensivă⁴⁵ cu care acesta premeditează actul pe care-l clamează, dar accentuează și imensa putere de care dispune Bojocanu.

Uneori, de la vorbe la fapte nu e decât un singur pas, mai ales când reprimarea impulsurilor nu se mai produce, căci ranchiuna „te

41. Hortensia Papadat-Bengescu, *Balaurul* (București: Editura Militară, 1986), 94-95.

42. Ioan Dragu, *Campania anilor 1916-1918: Drumuri de sânge, Moartea albă, Pe urmele bolșevicilor* (București: Humanitas, 2020), 213.

43. Felix Aderca, 1916 (București: Editura Socec, 1936), 162.

44. N.D. Cocea, *Fecior de slugă* (București: Editura Minerva, 1988), 259.

45. Mihaela Mancaș, *Dicționar de stilistică: poetică, retorică, naratologie, versificație* (București: Editura Spandugino, 2023), 217.

izolează într-un abis întunecat”⁴⁶. Când mârșăvia lui Radu Panait, eroul negativ al romanului *Băiatul mamei* – de a înlesni căsătoria celui mai bun prieten cu femeia pe care el o abandonase –, e dată în vileag, iar victima cere socoteală, mâinile lui nu doar se apără, ci devin mâini careucid: „Cum intră Radu, Dordea se repezi la gâtul lui. C’o mână’l ținea și cu cealaltă cercă să descarce arma în tâmpla camaradului său. Acesta i-o smuci repede ș’o întoarse în spre Dordea, care cu ochii ieșiți din orbite striga [...]”⁴⁷.

În tipologia *mâinilor care se strâng*, deși se dușmănesc, se încadrează scena dintre doi exponenți ai taberelor beligerante: un ofițer român, Binder, și unul german. Dichisitul ofițerului neamț, „stupid în rigiditatea lui spilcuită cu cizme de lac și frizură pomădată”⁴⁸, în pofida suficienței de sine și a disprețului față de români, e cel care face primul pas: „A întins mâna lui Binder, i-a strâns-o și i-a spus: «Cam gălăgioși soldații dumneavoastră români...cînd e armistițiu»”⁴⁹. E aici o asociere contrastivă între doi ofițeri – care încheie un armistițiu de câteva ore într-o zi de primăvară, pentru înhumarea nefericiților căzuți în iarna anului care a trecut – ce ilustrează convențiile epocii: respectarea aceluia cod al onoarei specific masculin, foarte prețuit între militari, în pofida revendicărilor deprimante ale războiului.

Alte *mâini care se strâng militarmente*, servind Patria de pe bariade opuse, aparțin căpitanului român Missir și căpitanului de husari Eugen Nehaly. Datul mâinii simbolizează reconcilierea, angajamentul reciproc că „mâinile sunt «curate», golite deci de arme”⁵⁰. Întâlnirea are loc odată cu acceptarea armistițiului propus de germani la finele lui noiembrie 1917:

„Am dat mâna cu vis-a-vis-ul meu... Il cheamă Eugen Nehaly, căpitan de huzari... Neamțul a venit la întâlnire înmănușat, crocmolit, elegant, în pantaloni călcați pe dungă și în ghete de lac. Vestonul lui e plin de decorații, câștigate și pe frontul rusesc și pe cel italian. Eu, cu șuba mea; cu căciulă brumărie, flocoasă și în loc de trese niște bucăți de tinichea dintr’o cutie de conserve...”⁵¹.

46. Valeriu Gherghel, *Porunca lui rabbi Akiba: ceremonia lecturii de la sfântul Augustin la Samuel Pepys* (Iași: Polirom, 2019), 69.

47. SMARA (Smaranda Gheorghiu), *Băiatul mamei* (București: Editura Alcalay, 1917), 87. Pentru arhiva completă, vezi Baghiu et al., *Muzeul Digital al Romanului Românesc: secolul al XIX-lea* (Sibiu: Complexul Național Muzeal ASTRA, 2019).

48. Victor Ion Popa, *Velerim și Veler Doamne*, 245.

49. Ibid., 246.

50. Sanda Faur, *Politețea nu costă... dar rentează* (București: Editura Nemira, 1997), 54.

51. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 269.

În stepa din Ungaria, campania din 1919, în *Moartea unei republici*, există alte mâini aducătoare de moarte. Sunt mâini care acuză șiucid, fără ezitare, fără dovezi, orice localnic întâlnit în cale, sub acuzația prezumată de bolșevism: „Bolșevicii se profilau pe cer: două siluete ale mizeriei și nebuniei. Artileristul se încredință dacă mâna unuia e bine legată de mâna celuilalt. Domol vârî mâna la spate și scoase un revolver”⁵². Dar mâna care ucide nevinovați, împușcându-i în cap, provoacă manifestări stranii în rândul soldaților, care devin de nerecunoscut. Mâna sigură se transformă neverosimil într-o mână care șovăie, fragilizată de magnitudinea grozăviilor recent săvârșite: „Dar oamenii nu mai aveau acelaș suflet [...]. Daseră de-acum mâna cu moartea. Imaginea celor doi spioni împușcați molipsise tot batalionul”⁵³.

Disconfortului fizic i se adaugă starea de nesiguranță emoțională atunci când mâinile se pierd. Costache Ursu plătește scump actele de bravură pentru care e înaintat colonel, pierzându-și brațul: „Tăierea unui braț e o operație relativ ușoară și aproape fără niciun pericol, atunci când e executată de dr. Darreé, care lucrează din 1914 din întâia zi a izbucnirii războiului și a tăiat până acum picioarele și brațele unei întregi divizii de răniți dacă nu chiar ale unui corp de armată”⁵⁴. Cu aceeași infirmitate revine acasă și Ion Pescaru, eroul lui Sebastian Bornemisa. Îmbătrânit prematur și zdruncinat psihic după luptele din Galiția, el nu își pierde mințile din pricina neputinței fizice, ci din cauza nenorocirilor abătute asupra soției, închisă pe nedrept: „Se uită involuntar la mâneca dreaptă, care cădea moale de pe umărul drept și se cutremură tot. Nu putea să sufere s’o vadă bălăbănindu-se mereu, decâteori se mișca, căci aceasta îi trezia în minte totdeauna suferința, durerile și faptul, că e ciung, că-i lipsește o mână”⁵⁵.

Vulnerabilitatea umană și fragilitatea existenței, neprevăzutul ce o stăpânește, sunt ilustrate prin tabloul mâinilor care se agață de viață, dezesperant, inutil adesea în ambianța războiului, doar pentru a rămâne o sinistru imagine a unei vieți pierdute: „Dintre dărâmături, ies vârfuri de bocanci, efecte, bucăți de brancarde, și câte-un braț înțepenit întinde mâna să prindă viața care s’a dus”⁵⁶, iar câmpul de bătaie e plin de astfel de „trupuri răsturnate, brațe căzute, guri căs-cate...”⁵⁷. Tot în acest segment se încadrează momentul de intimitate cu propriul sine al lui Radu Comșa, din romanul *Întunecare*, căruia i

52. Felix Aderca, *Moartea unei republici roșii* (București: Editura Ancora, 1924), 83.

53. Ibid., 86.

54. Felix Aderca, 1916, 116.

55. Sebastian Bornemisa, *Duhul cel rău* (Cluj: Editura Foi „Lumea și țară”, 1927), 81.

56. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 57.

57. C. Manolache, *Catrinel* (București: Editura Cartea Românească, 1937), 460.

se dezvăluie cu adevărat războiul abia odată cu veștile aducătoare de moarte: „Scrisori rătăcite pe drumuri lungi, de la un mort a cărui mână, după ce scrisese, era acum în putreziciune când ajungea răvașul. Scrisori unde, cu litere tremurate, copiii își trimiteau sărutul lor inocent, căutînd în deșert omul cu pieptul sfărîmat de fier [...], devenit hoit puturos, cu larve în globul ochilor”⁵⁸. Pătimașul Cojocariu, „fire usturoasă și aspră”, așteaptă zadarnic să se mai întoarcă pe front: are „mâna dreaptă zdrobită”⁵⁹ și plămînii slabi. Cu toate că e inoperabil, brațul îi este amputat, pentru ca omul să fie salvat: „Apoi îi tăiaseră mîna, nemaifiind încotro. Și-o căuta mereu cu cealaltă, scrîșnind dinții cînd găsea numai ciotul legat în feșe”⁶⁰.

În juxtapunere cu mâinile care cer viața se profilează înduioșător și trist mâinile care vor să rețină viața, să oprească clipa, dar nu pentru ei, ci pentru alții. Disperarea cu care le sunt impregnate gesturile immortalizează convingerea că orice viață e o pierdere, o apocalipsă la scară micro; că, în ceasul morții, moare o parte din toți cei apropiați celui care s-a dus: trupul lui Svoboda, în spasmele agoniei, e cuprins de caporalul care „desperat, se repezi și, cu amîndouă mâinile cuprinse picioarele spînzuratului, zguduite încă de spasmuri nătlînge”⁶¹, cu același exasperant sentiment al participării la o ticăloșie căreia nu i te poți opune, pe care îl trăiește Klapka la execuția lui Bologa: „Klapka se bătea cu pumnii în piept”⁶².

Cînd oamenii sunt „dureros de atașați”⁶³ de ideea salvării unei vieți, reacțiile le pot fi peste măsură de exagerate, mai ales în situațiile care probează că realitatea vieții e incontrollabilă. Omul cu inima la vedere e surprins de Laura într-o ipostază de-a dreptul insuportabilă vederii. Scena constituie o pledoarie arbitrară pentru viață, faptele sunt împotriva dorinței muribundului: „Într-o seară era legat cu baiere de mîini de fiarele patului. Laura își acoperi fața. Torturi cu care oamenii, pentru îndeplinirea datoriilor către viață, asupreau chinurile unui muribund”⁶⁴.

Mâinile care păzesc viața – de data aceasta în linia frontului – ale santinelor care „abia pot descleșta mîna de pe armă”, aparțin acelor ostași „fără căciuli, fără mănuși și fără îmbrăcăminte groasă”⁶⁵, dar pe care frigul nu-i împiedică să-și facă datoria.

58. Cezar Petrescu, *Întunecare*, vol. I, 62.

59. Hortensia Papadat-Bengescu, *Balaurul*, 150.

60. *Ibid.*, 152.

61. Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraților* (București: Editura Albatros, 1989), 13.

62. *Ibid.*, 226.

63. Tara Brach, *Acceptarea necondiționată. Cum să-ți îmbrățișezi viața cu inima unui Buddha* (București: Editura Litera, 2016), 177.

64. Hortensia Papadat-Bengescu, *Balaurul*, 95.

65. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 159-160.

În gândirea simbolică, mâna trimite la ideea de activitate, dar și la cea de putere, de autoritate sau de oprimare⁶⁶. În *Duhul cel rău*, mâinile care comandă și asupresc par a se întinde pretutindeni: „Mâna germană îndrepta tot și dirigea tot. Ofițerii germani furnicau ziulica n-treagă și dădeau porunci scurte”⁶⁷. În timpul refugiului, postere uriașe împânzesc zidurile orașelor din Moldova. Ele ilustrează, prin contrast, descrierile ce au în centrul lor mâna umană. Simbolic, mâna răniților îngrijiți de Laura, devenită „(z)dreanță...pisăliță”, e paradoxal aceeași cu cea care „făurise glonțul...și Urgia”, dar și cu cea de pe afișe, trasată cu cerneală roșie, o „mână mare, cuirasată, cu pumnul strâns”⁶⁸.

Imaginea ultimă, a „pumnului închipt de omul care vrea să cucerească lumea”⁶⁹ e o imagine-simbol a mâinilor care vor să monopolizeze puterea. Culpă, fie reală, fie imaginară și neprobată, dar considerată la fel de gravă, se sancționează fără remușcare de mâinile care mutilează. În numele Imperiului Austro-Ungar, odiosul personaj al lui Mircea Streinul, Dreher, șef de jandarmi într-un sat din Bucovina, comite acte de un sadism indescriptibil: „fu destul ca Dreher, mai mult la-ntâmplare, să-și repeadă mâna dreaptă în capul lui Aluion. Pumnul izbi în ochi; pumnul, cu un inel de aur la deget, izbise din plin. Ochiul stâng al lui Aluion crăpase, scurgându-se ca un albuș de ou”⁷⁰.

Pare că numai atunci când oamenii înțeleg că toată suferința și violența pe care o aduce războiul rezidă în propria incapacitate de a vedea că și ceilalți sunt oameni, din carne și oase, se produce cu adevărat schimbarea: iar mâinile care cântă – după frumusețea necuprinsă îndeajuns a vieții – ne îndeamnă să vedem dincolo de aparențe. Interpretul, un soldat din tranșeele dușmane, nu-și expune doar propria suferință, ci odată cu a lui, pe a tuturor: „Din când în când armonica prietenoasă prinde glas. Se tîngue dulce, apoi se topește nesimțit, ca într-o oftare. [...] Cîntă. E liniștită, cuminte și tristă ca ziua asta de Paști cu soare cald și cu pămînt umed, zgîriat de oameni dătători de moarte, și temători de ea”⁷¹.

Un loc privilegiat în tabloul războiului îl au mâinile care vindecă. Rănilile făcute de război, cele vizibile, făcute de glonț, de boli sau epidemii se mai pot vindeca: „Am pus mîini curate pe bubă și bestia izbăvită

66. Jean Chevalier., Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. II (București: Artemis, 1994), 309.

67. Sebastian Bornemisa, *Duhul cel rău*, 65.

68. Hortensia Papadat-Bengescu, *Balaurul*, 46.

69. Ibid.

70. Mircea Streinul, *Ion Aluion* (Oradea: Editura Cogito, 1995), 104.

71. Victor Ion Popa, *Velerim și Veler Doamne*, 240.

de rău vrea să-și asigure leacul”⁷², dar cele sufletești rămân pentru eternitate adânc încrustate în trup. *Mâinile care ajută ori mâinile care hrănesc și adapă dezvăluie natura cea mai profundă a ființei umane.* Gheorghe Banea, rănit la Turtucaia, rememorează devastatoarele urmări ale unei catastrofe personale: „Dar eu nu puteam să țin nimic în mână și atunci, trebuia un om care să-mi dea să mănânc, să-mi dea în gură ca la copiii mici. Dumica mărunțel pâinea sau pesmeții în ceaiu sau mâncare și-mi dădea apoi cu lingura în gură. Așa am fost hrănit câteva luni”⁷³. Laura împarte apă și pâine în trenul militar, lui Missir și oamenilor săi li se distribuie ceai fierbinte în miezul Carpaților: „mângâiem ca o comoară, cu amândouă mâinile strănse, dulcea căldură a tinichelei”⁷⁴. Dar întrajutorarea nu se rezumă doar la binele individual, ci are în vedere și binele colectiv. Eroul romanului *Serviciul secret...*, maiorul R... , e secondat în activitatea de contraspionaj de o agentă care își riscă viața, fiindcă spionii ruși bolșevizați sunt infiltrați pretutindeni:

„Înainte de a pleca, R... avu grija să schimbe parola zilei cu: Bucur, București. Ajungând în drumul Șincăuților R... avu surpriza să găsească automobilul Kozinschei și pe aceasta așteptându-! Avu intenția să-i reproșeze această imprudență, însă ghicind sentimentele care o aduseseră, se mulțumi să-i strângă mâna în tăcere”⁷⁵.

Mâinile care consolează aparțin celor care aleg să împartă suferința. Încurajându-l pe cel aflat la nevoie, ele dovedesc imensitatea de necuprins a inimii compasionate, care nu-l mai împovărează pe celălalt cu propriile-i necazuri, de altfel de neocolit în condițiile inumane ale războiului, ci îi confirmă, prin mângâierile lor, că îi înțeleg suferința: „Ochii bolnavilor ard par’că și se uită cu jale la ai lor, dar aceștia de multe ori nu zic nimic, numai le strâng mâinile și oftează”⁷⁶. În fața răului absolut pe care războiul îl potențează cu asupra de măsură sunt *mâinile care apără* sau încearcă să apere.

Dar când omul rămâne „descoperit în fata destinului...”⁷⁷, mâinile devin neputincioase. Invocația retorică a naratorului missirian extinde parcă dincolo de moarte durerea sfredelitoare a pierderii unui

72. Hortensia Papadat-Bengescu, *Balaurul*, 115.

73. Gheorghe Banea, *Zile de lazar*. *Jurnal de captivitate și de spital* (București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938), 69.

74. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 92.

75. (CLUD) Dinu Cluceru, *Serviciul secret...* (București: Institutul de Arte Grafice Eminescu, 1933), 146.

76. Sebastian Bornemisa, *Duhul cel rău*, 45.

77. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 267.

camarad: „Sărmanul Pompaș! [...] Pentru tine, datoria era cuvânt de evanghelie, oboseala o boală femeiască; frica, un cuvânt pe care în viața ta de țăran cinstit nu l-ai înțeles; gloanțele erau muște, bondari de care te apărai cu mâna”⁷⁸. Tecla, mama lui Ion, epuizează toate variantele posibile în încercarea disperată de a-și salva copilul: „Mâinile Teclai erau crăpate de muncă și degetele se mișcau neconținut, într-o înfrigurare fără stavilă [...] Tecla nu mai știa dacă trăiește. I se părea că s-a prăbușit, de undeva, din vreo neguroasă împărăție a morților în locul acesta – și se mira că mai stă aici, fără s-o risipească vântul în cele patru colțuri ale lumii”⁷⁹.

Când durerea și pierderea devin un tot acaparant, omul își îndreaptă pașii înspre cei dragi. În război însă, mâinile care se caută cu greu sau arareori se mai găsesc. Frumoasa Tamina, boieroica rămasă fără copil – răpit de mic de propriul ei cumnat –, și care își pierde literalmente mințile de supărare, repetă neobosită, la sfârșitul războiului, același refren tragic: „Unde-mi e copilul?”⁸⁰, fără să știe, în smintirea ei, că stau unul lângă altul: o mamă nebună și un fost combatant, invalid, ajuns cerșetor.

În opoziție cu mâinile care ajută se află mâinile care se spală una pe cealaltă, simbolizând lașitatea, infamia unei comunități față de vărsarea de sânge nevinovat, față de drama unui copil ce urmează a fi spânzurat. Precum Pilat din Pont altădată, un sat întreg se leapădă de orice urmă de compasiune pentru nenorocirea altuia:

„Peter Redniczek, furios că primarul lăsase totul în seama lui, se-n-dârjea la oameni, țipa și-njura, căci nimeni nu voia să pună mâna pe copacul care urma să fie doborât. În cele din urmă, în schimbul unei retribuții destul de mari, groparul comunei conveni să se-apeuce de lucru și copacul – un cireș cu coroana bogată, din grădina primăriei – fu tăiat de la rădăcină cu fierăstrăul”⁸¹.

Mâinile care capitulează sau se frâng în fața neputinței confirmă, în flux aritmic, caracterul versatil al vieții: că înfrângerile sunt urmate de victorii, iar victoriile urmează înfrângerilor. Teama de necunoscutul pe care îl presupune asaltul tranșeelor dușmane, unde se află cuirasa-tul și temutul adversar german – o manifestare firească în fața morții – face ca soldații să își pună armele jos și să-și ascundă „fețele în

78. Ibid., 98.

79. Mircea Streinul, *Ion Aluion*, 60-61.

80. Dimitrie Stănculescu, *Ispășire...* (București: În ed. autorului, 1933), 120.

81. Mircea Streinul, *Ion Aluion*, 68.

unghiul cotului”⁸². Execuția conaționalului Svoboda e crucială pentru căpitanul Klapka în „alchimia transformării”⁸³ personale. Stând „cu mâna de falcă, neclintit ca o muștrare”⁸⁴ el meditează la suferința ce iese de fiecare dată când omul se hrănește cu ficțiuni și iluzii: „(î)n război viața omului e ca floarea, se scutură te miri de ce...”⁸⁵.

Măinile care se încrucișează pe piept, ilustrând călătoria celui defunct înspre ținutul morții, respectă cu rigurozitate riturile funerare⁸⁶. Ipostaza tanatică tradițională e relevată prin tabloul ce dezeroizează soldatul, precum cel ce surprinde imaginea sălbăticitului Cojocariu: „Mortul avea un bănuț în mână, pentru cei de la poarta iadului, unde îi va arde pălpăraia sufletului neodihnit în vrajbă”⁸⁷. Resemnarea în fața suflului otrăvitor al morții se degajă din caracterul aproape mecanic al mâinilor care îngroapă. În timpul unui asemenea măcel precum prima conflagrație mondială, înhumarea devine o activitate cvasi-rutinieră, iar reacțiile la stimulii externi sunt considerabil slăbite:

„Azi e zi de armistițiu, pentru îngroparea câtorva morți. Au rămas acolo, nefericiții, din miezul iernei. Și-au dormit somnul pe loc și iarna a avut grije să-i ție în zăpadă, ca sub cearșaf. De când a dat însă topirea de primăvară, alături de ghiociei, au început să iasă la iveală mâni înțepenite și negre. Morții cereau cruce, așa explica Ha'lambe”⁸⁸.

Tocătoarea de vieți a războiului face irecognoscibile chipurile foștilor camarazi, scoși din tranșee cu lopețile: „Nici azi nu-mi dau seama ce cîntec le-au cîntat lopețile din mână, ori halcele de pământ, răsturnate”⁸⁹.

Și în vreme ce unii primesc pentru viața și tinerețea lor o carte necăștigătoare din mâna destinului, alții, în spatele frontului, se dedau escrocheriilor. Măinile care delapidază se înmulțesc grotesc în pofida vremurilor tulburi, dominate de nesiguranță: „Toți își vără până-n cot mâna în avutul țării. Cei care putrezesc în șanțuri, la graniță, adăogi doctorul, nu știu toate acestea...Aici e un Babilon otrăvit. Ar trebui

82. Victor Ion Popa, *Velerim și Veler Doamne*, 333.

83. Tara Brach, *Acceptarea necondiționată*, 140.

84. Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, 10

85. *Ibid.*, 5.

86. Mihaela Grancea în *Enciclopedia Imaginării din România. Imaginar istoric*, vol. III (Iași: Polirom, 2020), 363.

87. Hortensia Papadat-Bengescu, *Balaurul*, 153.

88. Victor Ion Popa, *Velerim și Veler Doamne*, 242.

89. *Ibid.*, 242.

un bici de foc, ca să bată și să alunge pe cei răi...”⁹⁰. Tot o formă de brigandaj sunt și acțiunile loanei din Rogova din romanul *Femeia cu carne albă*, cea care pretinde în schimbul ostacului Aurel o sumă considerabilă. Iubirea de bani, ca rădăcină a tuturor relelor⁹¹, face ca arghirofilii să dobândească trăsături non-umane.

Spațiul restrâns în care se înconjoară aceștia de obiectul adorației, „teancuri de bancnote și grămezi mici de bani strălucitori”, pare un mediu specific arahnidelor. La ore târzii în noapte, la lumina slabă a lămpii, cu perdelele trase, într-o stare de vădită irascibilitate, tatăl Adei e văzut de fiică numărând cu înfrigurare banii, același joc ciclic „de când ținea ea minte”⁹². Imaginea coșmarescă cu care copila adoarme de fiecare dată e aceea în care, din obscuritatea camerei ei, vede „mîna îndemînatecă și cenușie a tatei, ca un păianjen deasupra hîrtilor și socotelilor, trăgînd cu creionul fire negre, încurcate pe coale albe”⁹³. Ursuzul tată își terorizează psihic soția și fiica, iar atmosfera insuportabilă e evocată prin imaginea mâinilor: ale fetei, „mîni înghețate”, care „înțepeneau pe masă”, iar ale mamei sunt „atît de albe [...]”, încât par „desprinse de trup”, de parcă ar avea o viață independentă, numai a lor: „intrau singure pe uși, așezau talerele [...], alergau îndemînatece printre cristalele și tacîmurile de pe masa luminată melancolic [...]”⁹⁴. Sunt mâinile unei femei moarte sufletește, cu toate că încă este în viață; culoarea mâinilor ei „fermecate și singure”⁹⁵ simbolizând moartea și doliul⁹⁶.

Mâinile care răscumpără ajung prea târziu, iar căprarul Aurel își pierde viața, variantă ce pare mai onorabilă pentru Mitru decât moartea: „I se părea prea jalnic – ar fi intrat în pământ de rușine – ca stăpânul lui să fie răscumpărat cu bani din mâna unei muieri...”⁹⁷.

Atrocitățile inimaginabile ce irump odată cu izbucnirea războiului cauzează suferință tuturor, însă pe măsură ce războiul trenează, trauma devine tot mai greu de acceptat, pentru că „nu torturează

90. Mihail Sadoveanu, *Strada Lăpușneanu. Oameni din lună. Morminte* (București: Editura Minerva, 1978), 202.

91. *Biblia Fidela*, Ieremia 10:23; 1 Timotei 6:10, Eclesiastul 1:17 (Cluj-Napoca, 2010), 775.

92. Sanda Movilă, *Desfigurații. Nălucile. Viața în oglinzi* (București: Editura Minerva, 1990), 5-6.

93. *Ibid.*, 5.

94. *Ibid.*, 4-6.

95. *Ibid.*, 4.

96. Jean Chevalier., Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. I (București: Editura Artemis, 1994), 76.

97. Felix Aderca, *Zeul iubirii (Țapul). Femeia cu carne albă* (București: Editura Nemira, 1993), 203-204.

numai sensibilitatea, dar deconcertează și rațiunea⁹⁸. Treptat, declarațiile combative ce încurajează ofensiva contra dușmanului⁹⁹ se estompează în fața imenselor pierderi sufletești. Fizionomia morală a Europei, după patru ani de război, se află la polus opus celei dinaintea izbucnirii conflagrației: visele grandioase se transformă în coșmaruri, entuziasmul în disperare, căci tot ce a fost viu și drag a devenit cenușă.

Și în toate aceste suferințe, un singur și mare adevăr „se impune prin el însuși”¹⁰⁰, anume că totul e deșertăciune¹⁰¹. În „febra schimbării”¹⁰² ce copleșise lumea, în goana după glorie și eroisme, privilegiul cvasiignorat, de a-i avea aproape pe cei dragi, a fost plătit cu un preț enorm. Dacă libertatea „nu se poate prețui în nici o monedă cunoscută”¹⁰³, victoria ce presupune pierderea a ceea ce este mai scump pe lume - copii, soți, părinți, prieteni – aneantizează orice bucurie.

Când „triumful cel mai frumos este stropit cu lacrimi”¹⁰⁴, valoarea libertății devine nulă. E momentul de maximă luciditate când mâinile nu mai vor armele, nu mai vor să omoare, ci vor să iubească, vor să strângă în brațe, vor să simtă căldura unui alt suflet. Acesta e mesajul pe care-l transmit mâinile care iubesc: numai atunci când trăim în compasiune „devenim liberi să iubim această lume vie”¹⁰⁵. Cu toate că sunt tratați inuman, ofițerii români, prizonieri încă din primul an de război, sunt incapabili de răutate. Încă mai pot dăruia din preaplinul inimii lor copiilor din satul Kârjălia, unde se află cel mai rău-famat lagăr bulgăresc: „Toți, câți eram acolo [...] iubeam copiii. Băiețașii și fetițele turcilor din mahala erau toată ziua printre noi, în brațele noastre. Abibé, Șerifé, Zinép (fetițe), Șefchet (băiat) erau mititeii noștri prieteni”¹⁰⁶.

Nevisata întoarcere acasă a lui Missir, și el fiul unei mame rămasă în-lăcrimată, dă măsura tuturor lucrurilor, inversează scara de valori morale, putrefiată intolerabil de acțiunea războiului, punând-o la locul ei firesc, căci, de regulă, în război părinții își îngroapă copiii, și nu copiii, părinții:

98. Pavel C. Constantin, *Problema răului la Fericitul Augustin* (București: Editura Institutului Biblic de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996), 98.

99. William Van der Kloot, *World War I. Fact Book* (Gloucestershire: Amberley Publishing, 2015), 110.

100. Gherghel, *Porunca lui rabbi Akiba*, 150.

101. *Biblia Fidela*, 453.

102. Ion Bulei, *Lumea românească la 1900* (București: Editura Eminescu, 1984), 18.

103. Gherghel, *Porunca lui rabbi Akiba*, 291.

104. Corneille apud Tudor Vianu, *Dicționar de maxime comentat* (București: Editura Saeculum I.O., 1997), 133.

105. Tara Brach, *Acceptarea necondiționată*, 19.

106. Gheorghe Banea, *Zile de lazaret și de spital*, 199.

O ușă mă desparte încă de mama. Și când în sfârșit, îi sărut mâna și îmbrățișări nebune mă înecă, lacrămile revederii nesperate, se preling pe obrajii amândurora. Cine n'a fost plecat și nu s'a reîntors; cine n'a avut în față primejdia și n'a învins o; cine n'a înțeles și n'a fost înțeles de ai săi, nu poate răstălmăci cu adevărat, fericirea curată a ceasurilor acestea de negrăită emoție¹⁰⁷.

Iar forța narațiunii, și în literatura de război cu atât mai mult, aici se află, în faptul că „oamenii de cerneală traversează fără niciun efort membrana poroasă care desparte lumea lor de cerneală de lumea noastră. Ei se mișcă prin lumea noastră de carne și oase și posedă o reală putere în ea”¹⁰⁸.

Lumea ar fi un loc înfiorător dacă ar fi îndreptată spre rău, fiindcă adevăratele bucurii și împliniri vin numai din legătura cu celălalt: doar „ceea ce întărește, înalță și sporește sufletul este un bine”¹⁰⁹. Suferința îi dezarmează chiar și pe cei mai îndărătnici, iar ironia sorții face ca în vremuri de război omul să piardă ceea ce vrea să păstreze și să câștige ceea ce nu îi este de niciun folos¹¹⁰.

Multitudinea ipostazelor în care apar mâinile ființei umane în universul livresc al literaturii de război din perioada interbelică ne dezvăluie lumea așa cum este: denudată de iluzii, de falsa strălucire a unei lumi utopice bazată pe mituri naționale, ci problematică, nespuse de fragilă și prețioasă. Lumea noastră se află în cărți, în aceeași măsură în care cărțile oglindesc lumea; între lume și text „există o continuitate fără fisuri”¹¹¹ și peste toate se află mâna hazardului, mâna fatalității.

Bibliografie:

- Ackerman, Angela, și Becca Puglisi. *Enciclopedia emoțiilor: ghid al expresivității personajelor literare*. Traducere din engleză de Amalia Mărășescu. Pitești: Editura Paralela 45, 2015.
- Aderca, Felix. 1916. București: Editura Socec, 1936.
- Aderca, Felix. *Moartea unei republici roșii*. București: Editura Ancora, 1924.
- Aderca, Felix. *Zeul iubirii (Țapul)*. *Femeia cu carne albă*. Editat și cu o prefață de Henri Zalis. București: Nemira, 1993.

107. Ioan Missir, *Fata Moartă*, 203-204.

108. Jonathan Gottschall, *Animalul povestitor: cum ne fac poveștile oameni* (București: Vellant, 2019), 174-175.

109. Lucius Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu* (București: Humanitas, 2020), 257.

110. Peter Englund, *The Beauty and The Sorrow. An intimate history of the First World War* (Londra: Profile Books, 2012), 284.

111. Gherghel, *Roata plăcerilor*, 228.

- Baghiu, Ștefan, Vlad Pojoga, Cosmin Borza, Andreea Coroian Goldiș, Daiana Gârdan, Emanuel Modoc, David Morariu, Teodora Susarenco, Radu Vancu, Dragoș Varga. *Muzeul Digital al Romanului Românesc: secolul al XIX-lea*. Sibiu: Complexul Național Muzeal ASTRA, 2019. <https://revistatransilvania.ro/mdrr> [accesat la data de 18 decembrie 2023].
- Baghiu, Ștefan, and Cosmin Borza. "The Sickie and the Piano. A Distant Reading of Work in the Nineteenth Century Romanian Novel". *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, no. 2 (2020): 107-128. <https://doi.org/10.24193/mjcs-t.2020.10.06> [text accesat la data de 18 decembrie 2023].
- Baghiu, Ștefan, and Vlad Pojoga. "Introduction". In *Ruralism and Literature in Romania*, ed. Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, Maria Sass, 13-21. Berlin: Peter Lang, 2019.
- Baghiu, Ștefan, Vlad Pojoga, Maria Sass (eds.). *Ruralism and Literature in Romania*. Berlin: Peter Lang, 2019.
- Banea, Gheorghe. *Zile de lazaret. Jurnal de captivitate și de spital*. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938. <http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/115667> [text accesat la data de 15 octombrie 2023].
- Biblia Fidela*. Nouă traducere de Andrei Beniamin Lariu. Variantă adăugită și revizuită. Cluj-Napoca, 2010.
- Bornemisa, Sebastian. *Duhul cel rău*. Cluj: Editura Foi „Lumea și țară”, 1927.
- Bottomore, Tom Burton. „Introducere”. În *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Vol. I, Studiu introductiv: prof. dr. Ion Drăgan. Traducere din limba franceză: Vasile Tonoiu și Ilie Bădescu, București: Editura Politică, 1986.
- Brach, Tara. *Acceptarea necondiționată. Cum să-ți îmbrățișezi viața cu inima unui Buddha*. Traducere de Maria Dobrinoiu. București: Litera, 2016.
- Bulei, Ion. *Lumea românească la 1900*. București: Editura Eminescu, 1984.
- Chevalier, Jean, și Alain Gheerbrant. *Dicționar de simboluri*, vol. I. București: Artemis, 1994.
- Chevalier, Jean, și Alain Gheerbrant. *Dicționar de simboluri*, vol. II. București: Artemis, 1994.
- Chevalier, Jean, și Alain Gheerbrant. *Dicționar de simboluri*, vol. III. București: Artemis, 1994.
- Chiorean, Maria. "Imagological Selection and Novelistic Dispersal in Nineteenth Century Romania: The Appeal of the German Culture and the Promise of Nation Building". In *The German Model in Romanian Culture*, edited by Maria Sass, Ovio Olaru, Andrei Terian, 53-73. Berlin: Peter Lang, 2023.
- Cioroianu, Adrian. *Istorie, eroi, cultură politică. Reflecții despre cavalerii memoriei și partizanii uitării*. Craiova: Scrisul Românesc Fundația-Editura, 2009.
- (CLUD) Cluceru, Dinu. *Serviciul secret....* București: Institutul de Arte Grafice Eminescu, 1933.
- Cocea, N.D. *Fecior de slugă. Cu o prefață de Mircea Braga*. București: Minerva, 1988.
- Constantin, C. Pavel. *Problema răului la Fericitul Augustin*. București: Editura Institutului Biblic de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996.

- Vianu, Tudor. *Dicționar de maxime comentat. Ediție critică. Studiu introductiv de I. Oprișan*. București: Editura Saeculum I.O., 1997.
- Dragu, Ioan. *Campania anilor 1916-1918: Drumuri de sânge, Moartea albă, Pe urmele bolșevicilor*. Ediție, selecție, studiu introductiv și note de Daniel Cain. București: Editura Humanitas, 2020.
- Englund, Peter. *The Beauty And The Sorrow. An intimate history of the First World War*. Translated by Peter Graves. London: Profile Books, 2012.
- Faur, Sanda. *Politețea nu costă... dar rentează*. București: Editura Nemira, 1997.
- Gherghel, Valeriu. *Roata plăcerilor: de ce n-au iubit unii înțelepți cărțile?* Iași: Polirom, 2018.
- Gherghel, Valeriu. *Porunca lui rabbi Akiba: ceremonia lecturii de la sfântul Augustin la Samuel Pepys*. Iași: Polirom, 2019.
- Gottschall, Jonathan. *Animalul povestitor: cum ne fac poveștile oameni*. Traducere de Smaranda Nistor. București: Vellant, 2019.
- Grancea, Mihaela, „Moartea”. În *Enciclopedia Imaginariilor din România. Imaginar istoric*, vol. III. Coordinated by Sorin Mitu, 360-377. Iași: Polirom, 2020.
- Hobsbawn, Eric. *Secolul extremelor. O istorie a secolului XX (1914-1991)*. Traducere de Anca Irina Ionescu. București: Editura Lider, 1994.
- Jacquin, Noel. *The Hand of Man*. London: Faber & Faber Limited, 1922. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.126646/page/n1/mode/2up> [text accesat la data de 15 octombrie 2023].
- Van der Kloot, William. *World War I. Fact Book*. Gloucestershire: Amberley Publishing, 2015.
- MacMillan, Margaret. *Introducere la Războiul, cum ne-au modelat conflictele*. Traducere din limba engleză de Smaranda Câmpeanu. București: Editura Trei, 2022.
- Mancaș, Mihaela, *Dicționar de stilistică: poetică, retorică, naratologie, versificație*. București: Editura Spandugino, 2023.
- Manolache, C. *Catrinel*, București: Editura Cartea Românească, 1937.
- Missir, Ioan. *Fata Moartă*. București: Editura Cartea Românească, 1937.
- Movilă, Sanda. *Desfigurații. Nălucile. Viața în oglinzi*. Ediție și prefață de Eugenia Tudor-Anton. București: Minerva, 1990.
- Papadat-Bengescu, Hortensia. *Balaurul*. București: Editura Militară, 1986.
- Petrescu, Camil. *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. București: Editura Albatros, 1974.
- Petrescu, Cezar. *Întunecare*, vol. I. Prefață de Mihai Gafița. București: Editura pentru Literatură, 1965.
- Pojoga, Vlad, Daiana Gârdan, Ștefan Baghiu, Cosmin Borza, Iunis Minculete, Denisa Frătean. „Diversitate identitară în romanul românesc (1844-1932)”. *Revista Transilvania*, nr. 10 (2020): 33-44.
- Popa, Ion Victor. *Velerim și Veler Doamne. Floare de oțel*. Ediție definitivă, tabel cronologic și aparat critic de Ion Neață. Timișoara: Editura Facla, 1985.
- Rebreanu, Liviu. *Pădurea spânzuraților*. Prefață, tabel cronologic și addenda de Constantin Negreanu. București: Albatros, 1989.

- Sadoveanu, Mihail. *Strada Lăpușneanu. Oameni din lună. Morminte*. Ediție de Constantin Mitru. Prefață de Adrian Angheliescu. Tabel cronologic de Teodor Virgolic. București: Minerva, 1978.
- Seneca, Lucius Annaeus. *Scrisori către Luciliu*. Traducere și note de Gheorghe Guțu. Introducere și tabel cronologic de Dionisie Pîrvuloiu. București: Humanitas, 2020.
- SMARA (Gheorghiu Smaranda). *Băiatul mamei*. București: Editura Alcalay, 1917. <https://revistatransilvania.ro/1920-smara-baiatul-mamei/> [text accesat la data de 15 octombrie 2023]
- Stanislav, Cătălina, Vlad Pojoga, Daiana Gârdan, Ștefan Baghiu, Bianca Crăciun, Alexandrina Savin, Ana-Maria Stoica. „Diversitate identitară în romanul românesc (1933-1947)”. *Transilvania*, nr. 9 (2021): 25-34.
- Stănculescu, Dimitrie. *Ispășire...* București: În ed. autorului, 1933.
- Streinu, Mircea. *Ion Aluion*. Ediție, prefață și dosar de Ion Simuț. Oradea: Editura Cogito, 1995.
- Tănase, Stelian. *Revoluția ca eșec. Elite și societate*. Iași: Polirom, 1996.
- Theodorescu, Dem. *În cetatea idealului*. Ediție și prefață de Sergiu Pavel Dan. București: Editura Minerva, 1972.
- Vancu, Radu, Alex Goldiș, Ovio Olaru, Vlad Pojoga, Teodora Susarenco, Denisa Frătean, Ștefan Baghiu. „Temporalitatea internă a romanului românesc (1844-1932)”. *Transilvania* 10 (2020): 22-32;
- Vancu, Radu, Alex Ciorogar, Ana-Maria Stoica, Vlad Pojoga, Ștefan Baghiu. „Temporalitate internă a romanului românesc (1933-1947)”. *Transilvania*, nr. 9 (2021): 18-24.